

dr Bojana Ilić
viši kustos
Vojni muzej, Beograd

Pojava litografije u srpskoj kulturi

Razvoj litografije u srpskoj kulturi tokom 19. veka bio je naročito podstaknut činjenicom da su njene tehnološke prednosti reprodukovanja u odnosu na druge grafičke tehnike odgovarale ambicijama srpskih institucija i intelektualaca za kreiranjem jedinstvene nacionalne kulture. Upravo zbog toga, prvi litografski listovi kod nas učinili su prepoznatljivim likove nacionalnih heroja, događaje iz nacionalne istorije i izgled nacionalne teritorije. Kod takvih tema i motiva insistiralo se na dokumentarnosti i autentičnosti, te su i takvi zahtevi, pored ekonomičnosti i brzine, davali prednost litografiji koja je veoma uspešno prenosila sve detalje na kojima je insistirao slikar. Osim toga, vrlo rano ovi isti kvaliteti litografije prepoznaju se korisnim i za potrebe vladarske reprezentacije i propagandno-političke agitacije. Već sredinom 19. veka litografski listovi sa kneževim portretom nalazili su se u velikom broju srpskih državnih institucija (sudovi, pošte, škole).

U 19. veku srpski umetnici stvarali su u saradnji sa bečkim, a potom i budimskim i peštanskim litografima, da bi se ubrzo pojavile i originalne litografije srpskih majstora. Anastas Jovanović (1817–1899), prvi srpski litograf, još kao student na Akademiji u Beču odlučio je da izuči ovu tehniku, fasciniran mogućnošću da portret Karađorđa, delo slikara Uroša Kneževića, umnoži litografskim postupkom više od deset puta brže i jeftinije nego bakrorezom. Trebalo mu je svega nekoliko dana obuke u ateljeu Johana Štadlera da napravi prvi litografski otisak Dositejevog portreta. Jovanovića je ovaj uspeh ohrabrio da izvede i originalne litografske radove, uglavnom portrete znamenitih Srba, ali i dela istorijskog slikarstva. Takođe, Anastas je autor prve litografskom tehnikom izvedene ilustracije jedne naše narodne pesme, a učestvovao je i u pionirskom kartografskom poduhvatu Jovana Bugarskog, prikazujući na marginama karte borbe obučene u nacionalne kostime, smeštene u nacionalni pejzaž. Uspehi njegovih litografija ohrabрили su ga da osmisli i monumentalnu publikaciju *Spomenici Srbski*, koju je izdao u četiri sveske, u periodu od 1850. do 1852. godine. Svaka sveska je sadržala tri portreta važne ličnosti i jednu predstavu istorijskog događaja. Videli su ga kao važnog nacionalnog radnika i saradnika, pa mu je poverena izrada nekoliko litografskih portreta u prvom biografskom leksikonu umetnika na južnoslovenskom prostoru, *Slovníku umjetnikah jugoslavenskih* Ivana Kukuljevića Sakcinskog. U svojoj litografskoj radionici u Beču, koju je nameravao da prebaci u Beograd, izdavao je i litografije religioznog sadržaja. Anastas, koji je bio i prvi srpski fotograf, za izradu litografskih portreta koristio je fotografiju, odnosno talbotipiju, kao sredstvo kojim je najlakše dolazio do najtačnijeg predloška za litografisanje likova.

Litografija je odmah prepoznata kao efikasno sredstvo političke borbe. Dok je Anastas Jovanović litografski medij koristio u svrhu propagande dinastije Obrenović, dotle je Jovan Isailović Mlađi (1803–1885) promovisao ustavobranitelje, radeći njihove portrete s namerom da ih umnoži litografskom tehnikom. Litografija je omogućila ne samo efektivniji uticaj tradicionalnih vidova političke propagande među Srbima, već je podstakla i pojavu novih – političke karikature. Prve karikature litografisane su u beogradskoj Državnoj štampariji (tadašnje Knjaževsko serbsko knjigopečatnje) 1847. godine. Objavljivane su u listovima i novinama u Ugarskoj, a kako je njihov autor, Dimitrije Avramović (1815–1855) zabeležio, njima je „srbski narod u Austrijskom carstvu podstrekivan...”. One su svedočile o položaju srpskog stanovništva i političkoj klimi uoči i za vreme Revolucije 1848–49. godine.

Tek pojavom litografskog odeljenja pri Državnoj štampariji 1846. godine, litografska tehnika počinje da se razvija u Srbiji. U ovoj radionici nastaju serije radova sa motivima Beograda i Srbije, sve litografije za državna izdanja i veliki broj portreta istaknutih Beograđana. Autor litografskih listova bio je Edvard Brauman. Brauman saraduje sa Dimitrijem Avramovićem i na izradi političkih karikatura. Takođe, on je Avramovićev saradnik na izuzetnom delu *Opisanije drevnosti srbski* štampanom 1847. godine, u kojem su objavljeni litografski listovi nastali na osnovu Avramovićevih crteža starina u Srbiji i Svetoj gori. Nakon dve godine marljivog rada u Državnoj štampariji, Braumana je zamenio Johan Karol Majsner, a posle njega litografsko odeljenje je vodio Peter Hugo Rerih.

Srbija se na litografijama pojavljuje veoma rano kao deo ilustracija putopisa, odnosno albuma koji sadrže motive iz naših krajeva (J. Alt, A. F. Kunike, J. G. Popel, K. fon Kicov, F. F. Kanic). U pogledu dokumentarnih vrednosti posebno je vredna mapa litografskih crteža fruškogorskih manastira koju je izveo petrovaradinski graver Mihael Troh za potrebe izdanja *Putešestvije kroz sremske planine*, između 1837. i 1841. godine.

Srpski umetnici su nastojali da izgled starina kao važnih toposa nacionalne kulture približe svojim sunarodnicima putem litografske tehnike. To je bila ambicija slikara Steve Todorovića koji 1858. godine izrađuje litografiju manastira Manasije namenjenu koricama albuma *Manastiri po Srbiji* koji nažalost nije bio ostvaren. Osim potrebe da se slike srpske starine umnožavaju kao važan topos nacionalne kulture, isto tako su i litografije sa temom Kosovskog boja bile veoma tražene. Ostvarenja Pavla Čortanovića (1830–1903) i Adama Stefanovića (1832–1887) nemaju naročite umetničke vrednosti i ostaju pre svega važno svedočanstvo viđenja ovog događaja u poslednjim decenijama 19. veka. Litografija je bila ta koja je omogućavala da određeni događaji dobiju istorijsku vrednost i ostanu važni u kolektivnom sećanju. Umnožavale su se istorijske kompozicije poznatih umetnika među kojima je *Majska skupština 1848*. Pavla Simića, koju je Jozef Bauer litografisao 1862. godine ili *Takovski ustanak 1815*, koji je Stevan Todorović litografisao na osnovu svog crteža. Istu temu je vizuelno obradio i plasirao u javnost Vincenc Kacler (1823–1882). Povratak kneza Miloša na srpski presto nakon Svetoandrejske skupštine 1858. godine ostao je upamćen zahvaljujući litografiji rumunskog umetnika Karola Popa de Satmarija *Srpska deputacija poziva Miloša da se vrati na presto*.

Važan podsticaj prisutnosti litografije u Srbiji u poslednjim decenijama 19. veka predstavljala je delatnost Foto-litografske radionice Geografskog odeljenja Glavnog generalštaba. Radionica je uspostavljena, pre svega, radi umnožavanja karata. Prva izdanja su bile karte Srpsko-turskih ratova 1876–1878, *Sliv Južne Srbije* (1881), a najvažnije izdanje predstavljala je *Generalštabna karta Kraljevine Srbije* u razmeri 1:75.000, čiji je poslednji, 95. sekcijski list izašao 1895. godine. Osim karata, ovoj radionici je bila poverena i izrada crteža koji su objavljivani kao prilozi u vojnim listovima, potom izrada dekreta, povelja i uverenja koja su se izdavala uz znake srpskih odlikovanja, diploma vojnih škola i spomen slika iz ratova. Među prvim upravnicima Foto-litografske radionice bio je i akademski slikar Petar Ranosović (1856–1918), prvi oficir kojem je Ministarstvo vojno obezbedilo stipendiju za studije slikarstva na Akademiji u Minhenu. Osim Foto-litografske radionice, slična litografska izdanja su nastajala i u Kartografskoj radionici Glavnog generalštaba na čijem čelu se jedno vreme nalazio i akademski slikar Đorđe Milovanović (1850–1919). Nakon Prvog svetskog rata, litografska delatnost u vojsci je nastavljena u Reprodukcionom odseku Geografskog instituta Glavnog generalštaba.

Najveće umetničke domete litografije od njene pojave pa do početka 20. veka pokazuju dela nastala između četrdesetih i šezdesetih godina 19. veka. Ta ostvarenja bila su uslovljena nacionalnom idejom i istovremeno plasirana sa ambicijom da konstruišu nacionalnu kulturu. Pojavom novih tehnoloških inovacija koje omogućavaju jednostavnije reprodukovanje slike u boji (oleografija), a potom i mehaničko umnožavanje fotografije kliširanjem, litografija postepeno gubi na značaju. Ipak, ona i dalje ostaje važno sredstvo za publikovanje povelja, diploma, nota, formulara i sličnih izdanja. Pojedine vrste ovih litografskih radova stiču posebnu vrednost jer određene delove i dekorativne motive rešavaju neki od poznatijih umetnika svoga vremena.

Bibliografija:

- Vasić, Pavle, *Život i delo Anastasa Jovanovića, prvog srpskog litografa*, Beograd: Narodna knjiga, 1962;
- Davidov, Dinko, *Stara srpska grafika*, Vlasotince: Kulturni centar „25. Maj”, 1979;
- Jovanović Češka, Tijana, *Dorđe J. Čarapić – Georg J. Fusek*, Beograd: Istorijski muzej Srbije, 2018;
- Konstantinović, Ljiljana, *Grafika XIX veka kao istorijski izvor*, Beograd: Galerija SANU, 1985;
- Kraut, Vanja, *Istorija srpske grafike od XV do XX veka*, Gornji Milanovac: Dečje novine; Beograd: Narodni muzej, 1985;
- Simić-Konstantinović, Ljiljana, *Petar Ranosović – Ranos*, Zbornik Narodnog muzeja, V, Beograd 1967, 435–448;
- Stošić, Ljiljana, *Grafika*, u: *Srpska enciklopedija*, Tom 3, Knj. 1, Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti: Zavod za udžbenike, 2018;
- Tomić, Nataša, *Anastas Jovanović, prvi srpski fotograf i litograf u zbirkama Vojnog muzeja*, Beograd: Vojni muzej, 2011.